

"האדם עצמו"

על שפלות ובטול, התחזקות והכרת ה'אני' האמתי

איתיאל גלעדי

המאמר הבא הוא התבוננות שצמחה במשך השנים בהן זכיתי ללמד "פרק בעבודת ה'" במסגרת מכללת תורת הנפש. בפתיחתו הוא מתמודד עם 'התנגדות' עיקרית שהדברים מעוררים. מתוך כך צומחת התבוננות שיכולה להראות במבט ראשון כ'סיבוך' מיותר, אבל לענ"ד מי שיתבונן בנחת בהגדרות שמתחדשות כאן – שעולות באופן טבעי ומתבקש מתוך הפרק – יראה שהן יכולות להתמודד עם 'התנגדויות' נוספות וגם להגדיר באופן בהיר ומתיישב יותר את מושגי היסוד של הפרק – "שפלות ובטול עצמי" – ואת היחס ביניהם. זו הצעה בדרך אפשר, שמזמינה פיתוח נוסף בע"ה.

אמת מהותית ואמת מציאותית

אחד הדברים הקשים בלימוד "פרק בעבודת ה'" הוא הזיהוי של האדם עם הרע שלו, לעומת היחוס של כל הטוב האלקי לה', על יסוד ההגדרה בתניא שהנפש הבהמית (שמהס"א) "היא היא האדם עצמו בבינונים" (לעומת נפש האלקית, שעליה "נאמר 'נשמה שנתתה בי טהורה היא', 'שנתת בי' דייקא, מכלל שהאדם עצמו איננו הנשמה הטהורה כי אם בצדיקים וכו'")[א].

מעבר לאי־הנחת של האדם לזהות את עצמו רק עם החלק הנמוך שבו, שבאה מתוך ישות – שכל "פרק בעבודת ה'" מיועד 'להתקוטט' אתה – נראה שהדברים מנוגדים לאוירה החסידית הכללית, בה מדגישים את היות היהודי טוב בעצם (שהרע נדבק בו במקרה). אפשר למצוא מקורות רבים־רבים לגישה החסידית הזו, מראשית החסידות ועד לרבי, הרגיל להביא את דברי

א. תניא פכ"ט (אכן, יש להעיר שבהמשך אותו פרק כותב אדה"ז לבטש את "נפשו הבהמית שהיא יצרו הרע" בגוף שני – "אתה רע ורשע ומשוקץ ומתועב ומנוול כו'", ולא 'אני רע וכו', ואכמ"ל).

הרמב"ם שכל יהודי "מאחר שהוא רוצה להיות מישראל רוצה הוא לעשות כל המצות ולהתרחק מן העבירות ויצרו הוא שתקפו וכו'"[ב]. גם בפרקים הקודמים בספר התניא, ביחידה העוסקת במסירות הנפש שקיימת בטבע כל יהודי – פרקים יח־כה (ובמקומות נוספים) – מובן שהדבקות בה' היא הטבע העצמי של היהודי, "יהודי לא רוצה ולא יכול להיות נפרד מאלקות"[ג], והחטא נובע רק מ"רוח שטות"[ד] שמסתירה על האמת[ה]. גם במובן הנפשי, כשם שחשוב לאדם ה'בטוש' של ישותו החיצונית, יש גם צורך נפשי אמתי בערך בלתי־מותנה, שמאפשר לאדם חיים בריאים (ערך זה מכונה לעתים בחסידות "כבוד נאצל", בניגוד ל"כבוד נברא", ואכמ"ל[ו]).

ישוב פשוט לסתירה הזו, שגם מתיישב על הלב, הוא שיש הבדל בין אמת מהותית, שנחשפת רק ברגעי־שיא של התעלות או של קושי ועמידה בנסיון, לבין אמת מציאותית ויום־יומית. נכון הוא שברגע מבחן יהודי מוכן למסור את נפשו כדי לא להפרד מאלקות – והדבר מעיד שזו מהותו העצמית והפנימית ביותר. אבל במציאות היום־יומית המחשבה הראשונית והטבעית שעולה לו היא מחשבה של נפש הבהמית, דאגה לצרכי גופו וכו', והמודעות של הנפש האלקית מתבטאת בדרך כלל במחשבה שניה, לא טבעית (כך בכללות החיים היצר הרע "אקדים טענתיה" ליצר הטוב[ז], לפני בר־מצוה, וממילא ההזדהות הטבעית היא עמו וזהו סדר הטענות גם אחר כך).

אם כן, האמירה שהאדם מזוהה עם נפשו הבהמית, ומועד לכל דבר רע, והטוב האלקי שבו בא מהנפש האלקית שהיא מתנת שמים, היא לא קביעה מהותית לגבי האדם, אלא התייחסות מציאותית למצבו. אנחנו חיים במציאות, ובה עלינו לעבוד את ה', ו"פרק בעבודת ה'" בונה התייחסות ריאלית שמאפשרת עבודה נכונה.

ב. רמב"ם הלכות גירושין פ"ב ה"כ.
ג. לוח "היום יום" כ"ה תמוז.
ד. סוטה ג, א.
ה. וכאשר האדם עמל להתגבר על אותה רוח שטות הוא מדבר על אהבתו המסותרת לה' בגוף ראשון – "אני אינני רוצה להיות שוטה כמוהו לכפור האמת" (פי"ד).
ו. ראה גם שיעור ג' סיון תשס"ב.
ז. ראה זהר ח"א קעט, ב.

התכללות המהות ומציאות

ההבחנה הזו בין מהות למציאות קשורה ליסוד "פרק בעבודת ה'", בו מוגדר "האדם המתוקן" כמורכב משפלות ובטול עצמי שהם השמות **מה ו־בן** (שבכל נקודה בעולם התיקון יש יחוד שלהם), מהות ומציאות. מצד השפלות, האדם מזוהה עם נפשו הבהמית, וזו מציאותו. מצד המהות, האדם מזוהה עם נפשו האלקית (אלא שהזדהות הזו גופא היא בטול מציאותו, ודוק).

הגדרה זו מזמינה גם את ההתכללות של שני המושגים, שהיא המאפשרת את החיבור שלהם (ענין יסודי ב"פרק בעבודת ה'", החוזר בכמה אופנים בפרק וביאוריו[ח]). את התכללות **מה ו־בן – מה ד־מה, בן ד־מה, מה ד־בן ו־בן ד־בן** – ניתן להגדיר כמהות המהות, מציאות המהות, מהות המציאות ומציאות המציאות.

התכללות זו אינה משחק מילים בלבד. היא מאפשרת ליישב עוד שאלות, לדייק הגדרות ולהוסיף גם 'חידוש' בניסוח דרך העבודה העולה מ"פרק בעבודת ה'".

שפלות – המהות פחותה מהמציאות

לכתחילה, נזקקתי להגדרת ההתכללות הזו כדי ליישב קושיא על החלוקה שהוסברה לעיל בין האמת המהותית לאמת המציאותית:

בשיעורי "פרק בעבודת ה'" אחת ההגדרות של הרב לשפלות היא הכרה של האדם שהמהות שלו פחותה מהמציאות שלו. אצל הבינוני, המציאות החיצונית היא טובה – הוא מקיים את כל המצוות ולא עובר עבירות, במחשבה, דבור ומעשה – אבל המהות הפנימית היא "כרשע"[ט]. גם אצל מי שאינו בינוני, אלא "רשע וטוב לו" בהגדרות התניא, פעמים רבות המציאות הכללית רובה המוחלט טוב, בכפוף לשליטת הנפש האלקית, אלא שבתוכו הוא מזדהה עם נפשו הבהמית (והיא משתקפת במיעוט דמיעוט השלילי). לכאורה, ההגדרה הזו הפוכה לגמרי מהקביעה שהמהות היא טובה והמציאות היא הנפולה.

ח. ראה בכמה אופנים בביאורים ב ו־ג, ובעצם גם המבנה היסודי של הפרק – בטול־שמחה־רחמים־שפלות – מבוסס על ההתכללות הזו, ואכמ"ל.

ט. ראה תניא פי"ג.

אכן, אם מכירים בהתכללות הנ"ל, ברור שכל ההגדרה הזו שייכת למהות ולמציאות של המציאות, שבה – כפי שהקדמנו – עוסק "פרק בעבודת ה'", ולא מתייחסת כלל למהות עצמה. מציאות המציאות היא התפקוד היום־יומי של האדם, שאצל הבינוני הוא מושלם לחלוטין, וגם אצל מי שאינו בינוני, אך הוא 'בחור טוב' שמשתדל לעבוד את ה', הוא מורכב בדרך כלל מהרבה דבורים ומעשים טובים (וה' יעזור גם לגבי רובד המחשבה, בו משתקפת מהות המציאות באופן 'ישיר' יותר). לעומת זאת, מהות המציאות היינו העולם הפנימי המציאותי (המשתקף, כנ"ל, בעיקר במחשבה הראשונה, עד שהנפש האלקית דוחה אותה), שהוא פחות הרבה יותר. אם כן, אין בכל ההגדרה הזו התייחסות למהות עצמה, שהיא טובה ואלקית (וגם היא כוללת מהות ומציאות).

השלמת ההתכללות

אחרי הגדרת המהות והמציאות של המציאות – מציאות המציאות היא התפקוד היום־יומי הרווי טוב במעשה ובדבור וגם במחשבה ומהות המציאות היא העולם הפנימי מצד הטבע הראשון (הנפש הבהמית ש"היא היא האדם עצמו בבינונים") – יש להגדיר גם את המהות והמציאות של המהות:

מציאות המהות היא העולם הפנימי של האדם מצד נפשו האלקית. גם לנפש האלקית ה'פרטית' של האדם יש 'ציור', אופי והגדרות יחודיים, עמם הוא מזדהה כאשר הנפש האלקית נוכחת ומתבטאת – ודאי כאשר הוא מזוהה עמה לחלוטין, כמו בזמן התפלה[י], אבל גם כאשר היא מופיעה על גבי הנפש הבהמית כבעלת 'דעה שניה' (אלא שהאדם מרגיש שזו הנפש האלקית שלו – ועליו לפעול בעצמו להכיר שהיא מתנת שמים – כאחד מפירושי הרב בשיעורים ל"תן לו משלו שאתה ושלך שלו" ש"אתה" היינו הנה"ב ו"שלך" היינו הנה"א).

מהות המהות היא עצם ה"חלק אלוה ממעל ממש", המופשט מכל ציור (וגם יכול להתבטא בכל ציור, כפי שמסביר הרבי במאמר "ואתה תצוה" לגבי "עצם הנשמה כפי שהיא מושרשת בעצמות"). לגבי מדרגה זו קל הרבה יותר לזהות שהיא מתנה מן השמים, "נשמה שנתת בי טהורה היא", משום שאין

י. ראה תניא פי"ג.

בה משהו אישי (כפי שיכולה להצטייר הנפש האלקית בפרק לב בתניא, כמשהו 'תואם' בכל היהודים).

"נעוץ סופן בתחלתן ותחלתן בסופן": מהות המהות משתקפת דווקא במציאות המציאות – הטוב האלקי המוחלט, האין סופי והנעלה ממני לגמרי, הוא שמשתקף במעשה הטוב בפועל (המעשה ה'אובייקטיבי', לפי הגדרות התורה, שנעלה לא רק מההפרעות של הנפש הבהמית, אלא גם מהכוונות הפרטיות של הנפש האלקית, ודוק).

ולסיכום:

מהות המהות	עצם ה"חלק אלוה ממעל ממש"
מציאות המהות	ציור הנפש האלקית הפרטית
מהות המציאות	ציור הנפש הבהמית
מציאות המציאות	התפקוד היום־יומי במחדו"מ

יישום ההגדרות

לאור ההגדרות האלה ננסח שוב חלק מהתובנות של "פרק בעבודת ה'":

כפי שכבר הוסבר, הגדרת השפלות היא ההכרה שמציאות המציאות שלי (בה אני משתדל להיות 'דוס'...) טובה יותר ממהות המציאות שלי (מצדה אני עלול לכל דבר רע).

את ההגדרה בה פתחנו, שבעוד המציאות שלי מזוהה עם הנפש הבהמית המהות שלי היא טובה באמת – המהלך החסידי ה'רגיל' שמדגיש את הפנימיות הטובה – ננסח מחדש: מציאות המהות שלי טובה יותר ממהות המציאות שלי. מהות המציאות שלי היא הרצונות השגרתיים, השטחיים והראשוניים שלי, אבל מציאות המהות שלי היא הרצונות העמוקים והאמתיים שלי. דווקא ההגדרה של מציאות המהות, מאפשרת להזדהות עם הטוב באופן אישי, ולהפוך אותו לערך בלתי־מותנה של האדם – שהוא יצירה חדשה וחד־פעמית של ה', שנחוצה בעולם ויש לה שליחות וכו' – יש לי נפש אלקית, עם שאיפות קדושות, כשרונות מסוימים ושליחות מיוחדת! (לעומת התייחסות למהות המהות, שהופכת את הטוב למופשט ולא אישי, ודוק).

גם מושג הבטול מקבל משמעות חדשה לאור ההגדרות הללו: בטול הוא

בעצם הכרה שמהות המהות שלי טובה יותר ממציאות המהות שלי. כלומר, הנפש האלקית 'שלי', עם הציור האישי, פחותה ממה שה' נותן לי ומתכנן עבורי, לכן 'כדאי לי' למסור לו הכל ("אתה ושלך שלו", כנ"ל), לבטל לחלוטין את ה'ציור' שלי – מה שנקרא בלשון החסידות "הנחת עצמותו" – ולתת לה' לפעול דרכי[יא] (מה שמתבטא במציאות המציאות, בפועל ממש – כנ"ל – שם גם קל יותר להבחין שהטוב הוא מה', לא תלוי בי ואינו לפי ערכי[יב]).

ההגדרה המחודשת הזו של הבטול מחדדת גם את היות השפלות ככלי לבטול (מיסודות "פרק בעבודת ה'"): השפלות מהציור העצמי השלילי (מהות המציאות) עוזרת לבטל גם את הציור העצמי החיובי (מציאות המהות) ולהגיע למהות המהות (כפי שמבואר בחסידות בכמה מקומות במעלת השינוי בעולם הזה, מתוך ה'רקבון' בקרקע המציאות – הן מצד יסורי הגוף בעולם הזה, והן מצד העמקת הדעת בשפלות[יג] – ודוק).

ומסיימים בדברי הרב (בתוך הדיון על ההגדרות האלה):

בסופו של דבר המסקנה צריכה להיות: אז איך בין גארנישט (בעצם, וממילא בין איך גארנישט ווערט און נאך מער פול מיט ישות און היפך הטוב והישר), און גאט ב"ה איז אלץ, און ער איז גוט, און ער האט רחמנות אויף מיר "כרחם אב על בנים" (וממילא איני נופל ביאוש כלל אלא מתחזק תמיד, משתדל לעשות משהו טוב ומועיל בחיים, ושמח בחלקי שהוא מתנת חנם מה' הטוב).

יא. ההגדרה הזו, לפיה בטול הוא בעצם בטול המציאות הטובה שלי – מציאות המהות – ולא רק המציאות הפחותה שלי (מהות המציאות) מתבקש לפי ביאור ה, ממנו עולה – בפרט לפי ה'מנורה' שמלמד מתוכו הרב יצחק שפירא, בה שלשת סוגי הסבות, שכנגד שלשת הראשים שבכתר, מתקנים בחותם המתהפך את שלשת מניעי הטוב – שגם הטבע הטוב של הנפש האלקית צריך 'תיקון' ובלי עזר אלקי הוא 'חלש' ומוגבל (וגם נוטה ל"רצוא" הרסני, שאיננו רצון ה'), ואכמ"ל.

יב. ובפרט בולטת תופעה זו כאשר ה' מסובב סבות להניע אותי לטוב דרך הנפש הבהמית, ולא דרך הנפש האלקית, כמבואר בביאור ה הנ"ל (בסבות שבאות מהרדל"א).

יג. ראה תניא אגה"ת פ"ז ודוק.